

Komplekse hensyn

mesoetiske udfordringer og håndteringer

Kristensen, Catharina Juul

Published in:
Dansk Sociologi

Publication date:
2018

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Kristensen, C. J. (2018). Komplekse hensyn: mesoetiske udfordringer og håndteringer. *Dansk Sociologi*, 29(4), 11-29.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Komplekse hensyn – mesoetiske udfordringer og håndteringer

I denne artikel introduceres det forskningsetiske begreb mesoetik, der omhandler hensynet til de involverede organisationer og fag- og professionsgruppers omdømme, interesser og fremtidige virke. Begrebet er centralt ift. sociologisk og socialvidenskabelig forskning, da denne ofte fokuserer på organisationer og professioners virke. Det argumenteres, at inddragelse af et mesoetisk perspektiv kan bidrage til en mere detaljeret forståelse af de etiske hensyns kompleksitet ift. de berørte organisationer og professioner. Mesoetik supplerer de forskningsetiske begreber mikroetik (hensynet til de involverede enkeltpersoner) og makroetik (opmærksomheden omkring forskningens samfundsmæssige konsekvenser). Artiklen tager afsæt i det centrale og fortsat udbredte forskningsetiske princip »hensynet til de berørte parter«, samt idealet om uvildig og kritisk forskning. Begrebet og fænomenet mesoetik udfoldes gennem en kvalitativ analyse af socialvidenskabelige forskerstuderendes forskningsetiske praksis. Artiklen bidrager med ny viden ved at definere og analysere mesoetik i kvalitativ forskning, samt give indblik i socialvidenskabelige forskerstuderendes forskningsetiske praksis.

Nøgleord: Mesoetik, hensynet til de berørte parter, etiske hensyn og kritik, forskningsetisk praksis, forskerstuderende.

Indledning¹

Denne artikel omhandler de særlige etiske hensyn, der er forbundet med forskning i organisationer og fag- og professionsgrupper. Det, der her betegnes som mesoetik. Dette nye begreb udspringer af en kvalitativ analyse af forskerstuderendes håndtering af det centrale forskningsetiske princip »hensynet til de berørte parter«. De mesoetiske problematikker ekspliciteres tilsyneladende kun sjældent i den socialvidenskabelige og metodologiske forskning, selvom forskningen i organisationer og fag- og professionsgrupper er udbredt. Opmærksomheden rettes i stedet mod hensynet til de berørte enkeltpersoner (mikroetik) og de eventuelle samfundsmæssige konsekvenser af forskningen (makroetik). Disse tematikker er vigtige, men favner ikke alle grupper af aktører, altså berørte parter. De mesoetiske hensyn og de dilemmaer, der kan opstå ift. de involverede organisationer og fag- og professionsgrupper, overses derfor let.

Den danske social- og samfundsvidenskabelige litteratur om forskeres forskningsetiske praksis er relativt begrænset, og omhandler særligt etiske dilemmaer opstået i mødet med felten (se fx Grønning 2017; Danneskiold-Samsøe 2018;). Dette står i kontrast til den internationale forskning, hvor forskningen i forskeres forskningsetiske praksis er mere udbredt (se fx Jeanes 2016; Crow et al. 2006; Ferdinand et al. 2007). Den internationale forskning er bl.a. motiveret af, at den kvalitative forskning gennem en årrække har skullet forhåndsgodkendes i formelle etiske udvalg, og de faglige og principielle fagpolitiske udfordringer, dette har afstedkommet. Dette gælder bl.a. lande som Australien, Storbritannien og USA. I Danmark stilles vi som bekendt ikke over for sådanne krav. Vi skal blot indrapportere vores forskning til forskellige formelle institutioner (fx Datatilsynet). Den danske forskningsetiske praksis er således ikke institutionaliseret gennem de samme formelle procedurer og godkendelsesprocesser, som i mange andre lande, og aktualiseres og udfordres derfor heller ikke i samme grad.

I Danmark adskiller vi os også fra mange vestlige lande ved ikke at have formelle etiske retningslinjer i de social- og samfundsvidenskabelige fagorganisationer (heriblandt Dansk Sociologiforening). De eneste formelle etiske retningslinjer, der er udformet inden for det samfundsvidenskabelige område, *Vejledende retningslinier for forskningsetik i samfundsvidenskaberne*, blev udgivet i 1995 af det daværende samfundsvidenskabelige forskningsråd (SSF). Dokumentet havde formelt til formål at vejlede ansøgninger til forskningsrådet og danne grundlag for diskussion og praksis i forskningsmiljøerne. Retningslinjerne blev udgivet i en let revideret form i 2002. Ifølge Uddannelses- og Forskningsministeriet (UFM) anses dokumentet i dag som forældet², men retningslinjerne er dog fortsat relevante. I 2015 offentliggjorde UFM *Den danske kodeks for integritet i forskning*. Denne kodeks, der har til formål at vejlede forskere inden for alle fagdiscipliner, omhandler forskningsintegritet, men ikke forskningsetiske principper som sådan.

Catharina Juul
Kristensen

Lektor ved Social-
videnskab, Institut for
Samfundsvidenskab
og Erhverv,
Roskilde Universitet

E-mail: cjk@ruc.dk

Disse særlige danske forhold betyder imidlertid ikke, at forskningsetik ikke prioriteres, eller at forskningsetisk sparring og læring ikke forekommer. Læringen og diskussionerne er blot mindre synlige. De finder i stedet sted i de enkelte forskningsgrupper og netværk (Hastrup 2009; Kvale & Brinkmann 2015).

Formålet med denne artikel er at introducere og diskutere begrebet mesoetik samt fremanalysere forskerstuderendes mesoetiske praksis og de dilemmaer, de har skullet håndtere i forbindelse med deres forskning. I analysen fokuseres der derfor særligt på de forskerstuderendes håndtering af hensynet til de berørte organisationer og fag- og professionsgrupper. Analysen er baseret på en kvalitativ undersøgelse af forskerstuderendes forskningsetiske praksis, som jeg udførte i perioden fra december 2016 til april 2017. Undersøgelsen, der omhandler forskerstuderende inden for det sociologiske og det bredere socialvidenskabelige område, er baseret på en fokusgruppe og otte individuelle interviews³. Afsættet for analysen er deltagernes fortællinger og diskussioner om deres forskningsetiske praksis. Undersøgelsesgruppen omtales efterfølgende som socialvidenskabelige forskerstuderende.

I de næste afsnit præsenterer jeg først det forskningsetiske princip, hensynet til de berørte parter samt begrebet og fænomenet mesoetik, der udgør udgangspunktet for analysen. Derefter præsenteres artiklens empiriske case, de forskerstuderende, kort. I de efterfølgende afsnit vendes opmærksomheden mod den anvendte forskningstilgang og forskningsmetoder, herunder de særlige forhold, der er forbundet med at undersøge forskeres forskningspraksis, udvælgelsen af forskningsdeltagere, samt fokusgrupper og forskerinterviews. Analysen, der er opdelt i to dele, omhandler deltagernes mesoetiske praksis. I den første del fokuseres på hensynet til de involverede fag- og professionsgrupper, og i den anden del hensynet til organisationerne og deres ansatte og brugere. Afslutningsvis diskuteres og sammenfattes analysens fund samt mesoetikens relevans i socialvidenskabelig forskning.

Hensynet til de berørte parter – det forskningsetiske princip

Hensynet til de berørte parter udgør et centralt forskningsetisk princip i forskningslitteraturen og i de formelle forskningsetiske retningslinjer inden for det

social- og samfundsvidenskabelige område. Det er et komplekst forsknings-etisk princip, der involverer håndtering af en række potentielt konflikterende forhold. Princippet omhandler traditionelt set forholdet mellem forskningen og de mennesker, der deltager eller på anden måde involveres i den (Hartlev 1996), altså mikroetik. Det har således som formål at medvirke til at sikre enkeltindivider og gruppers velfærd, når de deltager i forskningsprojekter. Hensynet til de berørte parter konkretiseres gennem forskningsetiske principper som fx informeret samtykke, frivillig deltagelse, fortrolighed og anonymisering, der skal medvirke til sikre, at deltagerne er bekendt med forskningens formål, deltager frivilligt, og at det empiriske materiale opbevares, behandles og formidles med omhu (Atkinson & Hammersley 2007; Bryman 2012; SSF 2002). Forskerne skal desuden tilstræbe ikke at volde unødigt besvær og ulempe eller unødigt krænke andres privatliv (SSF 2002). Social- og samfundsvidenskabelige forskere vurderes endelig at have et særligt etisk ansvar over for de berørte parter, idet deres forskning ofte omhandler værdiladede, interessebetonede og politiserede emner og ofte inddrager oplysninger om private og sensitive forhold (SSF 2002; Bryman 2012).

I store dele af litteraturen, og i de inddragede forskningsetiske retningslinjer, tillægges hensynet til de potentielt sårbare, socialt udsatte og marginaliserede grupper en særlig betydning (te Riele 2013; British Sociological Association 2017; American Sociological Association 2008). Det vil bl.a. sige børn og unge og socialt udsatte, fængslede og kognitivt udfordrede borgere. Dette fokus er begrundet i historiske eksempler på udnyttelse af sådanne grupper (U.S. Department of Health, Education and Welfare Services 1979; Hartlev 1996) og bekymringer om, hvorvidt forskningen kan gøre skade på eller på anden vis forværre deres situation (Vedel-Petersen 1996; te Riele 2013). Dette særlige hensyn er samtidig genstand for diskussion. Det argumenteres bl.a., at et ureflekteret hensyn og manglende inddragelse også kan være miskenkende og marginaliserende, da borgernes handleevne potentielt overses, og deres perspektiver ikke inddrages i forskningen (O'Reilly & Kiyimba 2015). Derudover kan viden om disse grupper danne grundlag for kritik og forandring og således både være af værdi for forskningen og for samfundet (Vedel-Petersen 1996; European Commission 2010).

Hensynet til de berørte parter skal balanceres med hensynet til forskningen og til samfundet (Vedel-Petersen 1996; Alvesalo-Kuusi & Whyte 2018), altså forskningens videnskabelige og bredere samfundsmæssige værdi. I en dansk sammenhæng kan formålet med den samfundsvidenskabelige forskning formuleres som, at »udvide den menneskelige erkendelse af de samfundsmæssige vilkår, at bidrage til at danne grundlag for en forbedring af menneskers vilkår, eller at danne grundlag for kritik af myndigheders, virksomheders og gruppers adfærd« (SSF 2002:1). I Danmark er forskningen endvidere baseret på et ideal om forskningsfrihed (Andersen 2017). Den skal således kunne være kritisk og uvildig.

At tage hensyn til de berørte parter indebærer sammenfattende en bevidst refleksion over mulige fordele og ulemper ved den planlagte forskning, bestræbelser på at sikre deltagernes velfærd, medtænkning af de grupper, deltagerne måtte være en del af, eller som på anden vis ville kunne blive påvirket af forskningen, samt have blik for den forskningsmæssige og bredere samfundsmæssige interesse i og nytte af den.

Mesoetik – det forskningsetiske begreb og fænomen

Hensynet til de berørte parter omhandler mikro- og makroetiske forhold. Mens de mikroetiske principper og refleksioner ofte er genstand for opmærksomhed i den kvalitative metodelitteratur, berøres de makroetiske problematikker ikke i samme grad. Makroetik omhandler forskningens placering i en samfundsmæssig sammenhæng, dens samfundsmæssige nytte og ulemper, de måder, hvorpå den kan bruges og misbruges politisk og i medierne, de overordnede interesser, konkrete forskningsprojekter kan siges at tjene, og hvem der potentielt vinder eller taber ved publiceringen af forskningsresultater (Brinkmann 2015).

Mesoetik udgør, med dets fokus på formelle organisationer og fag- og professionsgrupper, et supplement til den klassiske mikro- og makroetik. Fænomenet, og behovet for en begrebsliggørelse af det, blev identificeret i løbet af analysen af det empiriske materiale om de forskerstuderendes forskningsetiske praksis. Der er således tale om et nyt begreb, der synliggør en vigtig forskningsetisk problematik.

Organisationerne og fag- og professionsgrupperne er formelt organiserede enheder. De kan både være genstand for forskning, være deltagere, og have politiske og økonomiske interesser i den. De udgør således en særlig kategori af berørte parter. Hensynet til organisationerne og fagprofessionerne omhandler overordnet set hensynet til deres omdømme, interesser og fremtidige virke.

Mens begrebet mesoetik er nyt, berøres fænomenet mere eller mindre eksplicit i anden forskning. Ferdinand et al. (2007) diskuterer eksempelvis konsekvenserne af deres forskning for de involverede organisationer og medarbejdergrupper og de etiske udfordringer, de som forskere har skullet håndtere i forbindelse med deres undersøgelser. Andre (fx Waller et al. 2016; Atkinson & Hammersley 2007) behandler det dobbelte hensyn, de vurderer, der bør tages, til de involverede organisationer og til den fremtidige forskning. Som socialforskere er vi, som Atkinson & Hammersley (2007) konstaterer, afhængige af at få adgang til forskellige 'settings', heriblandt organisationer. For ikke at miste denne adgang er det nødvendigt at balancere hensynet til organisationerne med hensynet til den igangværende og den fremtidige forskning. Hvis der opstår problemer, kan det skade mulighederne for begge:

Research that is subsequently found objectable by the people studied and/or by gatekeepers may have the effect that these and other people refuse access in the future. If this were to happen on a large scale, ethnographic research would become virtually impossible (Atkinson & Hammersley 2007:218).

De argumenterer samtidig, at forskningen også skal kunne være kritisk. Forskningen skal således udføres med hensyn til de involverede organisationer og uden for mange konflikter, så andres og egen andre fremtidige forskning ikke sættes på spil, samtidig med at muligheden for kritisk forskning fastholdes. Udfordringen er, at disse overvejelser ikke sammenfattes og diskuteres som et særligt forskningsetisk fænomen. Mesoetik og dets relevans og kompleksitet overses derved let.

De forskerstuderende

Forskerstuderende udgør den næste generation af forskere. De er i færd med en faglig og personlig læreproces rettet mod opnåelsen af en formel kvalifikation og status som forsker og skal kunne begå sig i danske og internationale forskningssammenhænge. Deres forskningsetiske praksis er interessant af flere årsager. Etik udgør ikke bare en vigtig del af det at bedrive forskning. De forskerstuderende skal også kunne arbejde etisk kyndigt i en tid med omfattende international opmærksomhed omkring forskningsetik og -integritet, mere eller mindre ekspliciterede danske fag- og forskningsmiljøbaserede lærings- og undervisningstiltag, og nye men endnu ikke fuldt implementerede politiske strategier om forskningsintegritet, krav om deling af empirisk materiale, mv., der også har forskningsetiske konsekvenser (jf. UFM 2015; Jensen m.fl. 2018). De skal med andre ord kunne agere kompetent i en forskningsetisk brydningstid.

Den eksisterende danske social- og samfundsvidenskabelige litteratur om forskerstuderende er endnu sparsom. De få undersøgelser, der er lavet om danske forskerstuderende, handler eksempelvis om vejledning af forskerstuderende (Bøgelund & Kolmos 2013), forskerstuderendes arbejdsmiljø og karriere (Bovbjerg m.fl. 2013), og om forskeruddannelsen som læreproces (Kvale 1999), men ikke forskningsetik. Den internationale litteratur om forskerstuderende er mere omfattende, men der synes ikke at findes empirisk forskning, der kun fokuserer på forskerstuderende og forskningsetik alene. Der er altså tale om et tilsyneladende udforsket område.

Forskningstilgang og metoder

At give sig i kast med forskning om forskningspraksis i universitetsverdenen stiller særlige krav til forskeren gennem hele forskningsprocessen af to årsager: Der er dels tale om forskning på eget felt og blandt fagfæller i et hierarkisk og konkurrencepræget miljø, og dels om forskning på et politiseret om-

råde, uddannelses- og forskningsområdet. Som Saltmarsh et.al. fremhæver, kan dette afstedkomme »complex challenges to researchers and research participants, each of whom are simultaneously subject to, and implicated in, the ongoing re/production of the conditions and practices that formulate the object of higher education inquiries« (Saltmarsh et al. 2011:49). Det er derfor ikke kun forskeren, men også forskningsdeltagerne, der skal håndtere og forhandle denne udfordring. Vi er alle indspundet i og skal agere i universitetsverdenen.

I denne undersøgelse kan der tales om et asymmetrisk status- og magtforhold mellem de forskerstuderende og mig i forhold til vores formelle position og ansættelsesvilkår på universiteterne. De forskerstuderende er vidende, handledygtige aktører, der mere eller mindre bevidst forhandler deres fremtræden og status i fokusgrupper og i interviews (Bryman & Cassell 2006; Hal-kier 2016). De må derfor ses som 'insiders' (Saltmarsh et al. 2011; Wiles et al. 2006), samtidig med at de også kan være 'outsiders' pga. faglige forskelle og organisatoriske tilhørsforhold (Saltmarsh et al. 2011). Disse forhold har skullet forhandles på måder, der var til gavn for eller som minimum ikke skadede deltagerne, samtidig med at undersøgelsens formål blev imødekommet.

I denne undersøgelse har min forskningsetiske praksis været baseret på en kombination af for undersøgelsen relevante forskningsetiske principper og en løbende refleksion over, hvordan disse bedst omsættes til praksis i mødet med deltagerne, i analysen og i formidlingen af det empiriske materiale. Med inspiration fra blandt andre Guillemin og Gillam (2004) og Hastrup (2009) har jeg således søgt at skabe en fagligt funderet etisk praksis baseret på formulerede forskningsetiske principper og forskning. Denne praksis var i udgangspunktet en mikroetisk praksis, der blev udfoldet i mødet med forskningsdeltagerne og gjort til genstand for kritisk faglig refleksion (Cunliffe 2003).

Min etiske praksis har særligt centreret sig om informeret samtykke, fortrolighed og anonymisering, samt respekt for den enkelte deltagers viden og væremåde. Dvs. mikroetiske principper. Udover at sikre, at deltagerne var bekendt med undersøgelsens formål og de forventede publiceringsformer, har disse principper medvirket til at sikre, at deltagernes identitet ikke kendes af andre end mig, og at den sløres i formidlingen af undersøgelsen. Derudover har jeg vægtet kvalitetskriterier som metodologisk omhyggelighed og transparens.

Forskningsdeltagerne

Det empiriske materiale, der ligger til grund for artiklen, er genereret gennem en indledende fokusgruppe med fire forskerstuderende fra det social- og samfundsvidenskabelige område og otte individuelle forskningsinterviews med forskerstuderende fra det socialvidenskabelige område alene. De forskerstuderende anvender alle kvalitative metoder alene eller i kombination med kvantitative metoder. De tolv forskerstuderende er fundet via søgninger på danske universiteter og professionshøjskolars hjemmesider, samt egne

forsknings- og undervisningsaktiviteter. Gruppen inkluderer *ikke* egne forskerstuderende. I lighed med andre forskere, der har begået kvalitative interviews om forskeres praksis, havde jeg relativt let ved at finde deltagere til undersøgelsen (Bryman & Cassell 2006; Jeanes 2016).

For at skabe et righoldigt empirisk materiale tilstræbte jeg at inddrage en forskelligartet gruppe af deltagere. Det var min ambition at generere empirisk materiale, der ville kunne give indblik i forskerstuderendes forskningsetiske praksis inden for forskellige forskningsmiljøer og konkrete forskningsområder og bidrage med forskellige perspektiver og viden om fænomenet. Deltagerne tæller således fem mænd og syv kvinder. De yngste er sidst i 20'erne, og de ældste omkring 50 år gamle. Otte af de tolv har forskellige former for samfinansierede stipendier og fire enkeltfinansierede stipendier. Deltagerne er tilknyttet syv forskellige institutter på fire forskellige universiteter. Deres forskning omhandler centrale velfærdsområder som uddannelsesområdet, børne- og ungeområdet og social- og beskæftigelsesområdet. Endelig tilstræbte jeg at udvælge forskerstuderende, der var godt i gang med deres forskningsprojekter og derfor måtte antages at have gjort sig forskningsetiske overvejelser og erfaringer. Ti af de tolv deltagere havde derfor været i gang med deres forskningsprojekter i mere end to år, da de deltog i undersøgelsen, og de to sidste omkring et år. De tolv deltagere viste sig endelig at have et forskelligt vidensgrundlag og prioritering af forskningsetik.

Fokusgruppe og forskerinterviews [2]

Den indledende fokusgruppe havde til formål at få indsigt i deltagernes forskningsetiske viden og praksis og vurdere de indledende temaer og antagelsers relevans. Denne viden blev brugt som grundlag for de individuelle interviews, samtidig med at det empiriske materiale anvendes i analyserne. Min tilgang til fokusgruppediskussionen kan karakteriseres som en kombination af en løs og en stram model (Halkier 2016).

De udførte interviews kan med inspiration fra Bryman og Cassell (2006) betegnes som semistrukturerede forskerinterviews, idet de havde til formål at belyse forskeres praksis og vurderinger af forskningsrelaterede emner, hvorom der kun findes sparsom viden. De var samtidig inspireret af metodologisk forskning om ekspertinterviews og andre typer af interviews præget af potentielt skiftende magtforhold (Saltmarsh et al. 2011; Wiles et al. 2006). Det semistrukturerede format tillod i tråd med Kvale og Brinkmann (2015) en kombination af forberedte temaer og spørgsmål og en åbenhed ift. nye temaer undervejs i interviewprocessen. Interviewene tog alle udgangspunkt i deltagernes forskningsprojekter og omhandlede deres forskningsetiske overvejelser i forhold til planlægningen, udførelsen og formidlingen af dette. Spørgsmålene inviterede således særligt til fortællinger om deres hverdagslige forskningspraksis, forståelser af forskningsetik og forskningsetiske principper (inkl. mikro- og makroetiske hensyn), etiske udfordringer og di-

lemmaer samt undervisning og forskningsetisk læring i forskningsmiljøerne. Fokusgruppen varede omkring to timer, og interviewene hver omkring halvanden time. De anvendte navne på deltagerne er alle opdigtede af hensyn til de forskerstuderende.

Deltagerne (Interviewene (IP) og fokusgruppen (FG))

IP1	Katrine	FG1	Anne
IP2	Lene	FG2	Louise
IP3	Anders	FG3	Kristian
IP4	Peter	FG4	Mads
IP5	Jacob		
IP6	Helene		
IP7	Cecilie		
IP8	Johanne		

Analysen af det empiriske materiale tog afsæt i de forskerstuderendes perspektiver, fortællinger og diskussioner. Den var rettet mod at identificere udsagn om de planlagte temaer og teser, identificere nye og for undersøgelsen relevante temaer samt fremanalysere kompleksiteter internt i og på tværs af disse. Der er således tale om en filosofisk-hermeneutisk informeret, kvalitativ abduktiv analyse, hvor min faglige forforståelse har dannet grundlag for og er blevet sat i spil i undersøgelserne og i analyserne af det empiriske materiale. Processen har endelig været båret af en løbende kritisk, faglig refleksivitet (Cunliffe 2003; Alvesson 2003).

Fænomenet mesoetik blev som tidligere nævnt identificeret i løbet af en sådan abduktiv analyseproces. De forskerstuderende, der deltog i undersøgelse, viste sig alle at være i gang med forskning i og om forskellige typer af organisationer, og flere undersøgte forskellige fag- og professionsgruppers praksis. Dette har medvirket til at synliggøre de mesoetiske problematikker. De forskerstuderende viste sig således ikke kun at skulle forholde sig til de konkrete mennesker, der var involveret i forskningen, eller gøre sig overvejelser over forskningens samfundsmæssige konsekvenser. De skulle også forholde sig forskningsetisk til de involverede organisationer og fag- og professionsgrupper. Dette udfoldes i analysen nedenfor.

De forskerstuderendes mesoetiske praksis. Analyse

Hensynet til organisationerne⁴ og fag- og professionsgrupperne⁵ omhandler disses omdømme, interesser og fremtidige virke. Det italesættes særligt i samtalerne om ansvar, anonymisering og kritik. I analysen knyttes det også an til deltagerens erkendelsessinteresse og formidling af deres forskning. Deltagerens fortællinger trækker både tråde fra deres mikroetiske overvejelser og rækker ind over de makroetiske. De omhandler deres aktuelle og fremtidige håndtering – og for nogle også erfaringer fra tidligere forsknings- og udred-

ningsarbejde. Fortællingerne handler således om fortiden, nutiden og om deres forestillede, fremtidige praksis. Første del af analysen omhandler hensynet til de involverede fagprofessioner. I anden del rettes opmærksomheden mod hensynet til organisationerne.

Hensynet til de involverede fag- og professionsgrupper

Hensynet til de involverede fag- og professionsgrupper kan bl.a. identificeres i de forskerstuderendes valg af analysestrategi og formidlingsformer, og i valget af konkrete perspektiver. Flere af deltagerne. (IP1, IP2, IP4, IP6 og FG4) italesætter således, hvordan de bestræber sig på at synliggøre grundlaget for deres analyser for derved at synliggøre afsættet for deres konklusioner og kritik. Flere tilstræber også systematisk at fokusere på de undersøgte fænomener frem for de konkrete deltagere i undersøgelserne (IP4, IP6 og FG4). For Mads (FG4) og Helene (IP6) indebærer dette fx bestræbelser på at kontekstualisere analyserne af deres empiriske materiale ift. de konkrete situationer, materialet er fra og de strukturelle betingelser for forskningsdeltagernes handlinger. Interviewpersonerne Peter (IP4) og Lene (IP2) tilstræber samtidig at fremanalysere alle involverede deltagergruppers perspektiver, så både brugere, personale og ledelse repræsenteres.

Flere af de forskerstuderende italesætter også en faglig ambition om at synliggøre fag- og professionsgruppernes perspektiver og motivation for handling (IP2, IP4, IP5, IP6, FG4). Denne ambition kan også have en normativ dimension. Dette ses bl.a. hos Jacob (IP5) og Helene (IP6). Deres arbejde er således også motiveret af et ønske om anerkendelse af de fagprofessionelles praksis. De to inddrages her som eksempler på deltagere, der tilstræber at tage mesoetiske hensyn til fag- og professionsgrupper. Deres forskning omhandler to forskellige professionsgrupper.

Jacob (IP5) italesætter eksplicit et ansvar over for den professionsgruppe, hvis praksis han undersøger. Vi siger:

Interviewer: Hvem eller hvad tænker du, at du er ansvarlig overfor i din forskning?

Jacob: Først og fremmest de informanter, jeg har med at gøre, når jeg er i kontakt med dem, og når jeg bruger deres udsagn som data. Men i mit tilfælde har jeg også et ansvar over for [x-gruppen] som profession og [institutionsområdet] i en eller anden forstand.

Dette mesoetiske og ift. institutionsområdet makroetiske ansvar forsøger han bl.a. at praktisere gennem en kritisk stillingtagen til de politiske strategier og policy-dokumenter, der rammesætter implementeringen af det informationsteknologiske arbejdsredskab, han undersøger brugen af. Hvis de fagprofessionelles praksis kun analyseres i lyset af disse, vurderer han, får man et ufuldstændigt billede af deres arbejde:

Hvis man følger disse tiltag, er det meget, meget nemt og nærliggende at fremstille [de fagprofessionelle] som bagstræberiske, ekstremt konservative og modstandere generelt af teknologi. Fordi jeg ser rigtig mange [fagprofessionelle], som ikke bruger [de teknologiske redskaber] og vælger det bevidst, fordi de mener, det kompromitterer deres mulighed for at udføre (et godt arbejde). Og det har været meget væsentligt for mig (...).

Nogle typer af analyser, nogle resultater har en stor faglig og politisk gennemslagskraft. Men hvis jeg følger den linje, føler jeg også, at jeg kompromitterer det, som jeg rent faktisk ser derude. Og jeg har nogle gange en fornemmelse af, at det, der vækker genklang i de forskellige miljøer, altså hos praktikerne og i forskningsmiljøerne, ikke nødvendigvis er det samme.

Det anlagte perspektiv kan både tolkes som et forskningsetisk hensyn og som faglig anerkendelse af professionsgruppen. Det er Jacobs ambition at fremanalysere de involverede fagprofessionelles perspektiv og derved at synliggøre motivationen for deres handlinger. Da Jacob endnu er i den indledende fase af sit empiriske arbejde ved interviewet, er han ikke helt afklaret om, hvorvidt hans kritiske tilgang også skal inkludere kritik af de involverede fagprofessionelle og deres praksis, eller hvordan dette ville skulle håndteres.

Helene (IP6) har ligeledes et fagprofessionelt perspektiv på de problematikker, hun undersøger. Hendes arbejde, vurderer hun, udgør et alternativ til den dominerende forskning på feltet, hvor brugerne og borgernes perspektiver fremhæves, og de fagprofessionelle ofte kritiseres. Hun bestræber sig i stedet på at rette kritikken mod de strukturelle forhold, der rammesætter de fagprofessionelles praksis:

Jeg synes, det er helt rigtigt, at det der system er der for [brugerne], men jeg synes også, at vi er nødt at anerkende, at [de fagprofessionelle] ikke kan gøre, hvad de vil. De er i et system, hvor de virkelig er spændt op på alle mulige ting. Så jeg synes også, at det bliver en manglende anerkendelse af de reelle forhold, de arbejder under. Så for mig er det vigtigt at rette kritikken mod arbejdsforholdene, eller politikken eller hvad det nu handler om – og ikke [de fagprofessionelle] selv.

I Helenes vurdering bør kritikken således kontekstualiseres. Hun fortsætter:

Jeg er meget kritisk over for det, der foregår, men også ... Jeg ved ikke, om man kan kalde det loyalitet, men jeg prøver i hvert fald at forklare, hvorfor (tingene) foregår på den her måde. Hvorfor det giver mening i den her situation set fra [de fagprofessionelles] perspektiv. Altså hvordan det giver mening for dem at gøre »det her« i »den her« situation.

Helene tilstræber at kombinere det der hhv. kan betegnes som en professions-anerkendende og en professionskritisk tilgang. Hun har en formuleret kritisk tilgang til analyserne, der inkluderer kritik af de fagprofessionelles praksis. Hendes tilgang kan ligesom eksemplet ovenfor ses som et mesoetisk hensyn.

Tilgange som Jacob og Helenes kan sammenfattende både ses som fagligt og som etisk motiveret. De bidrager med indsigt i de fagprofessionelles praksis, der måske vil kunne gavne deres status og arbejdsvilkår. De eventuelle negative konsekvenser af forskningen forsøges endvidere reduceret gennem kontekstualiseringen af deres praksis.

Anonymisering kan være et andet redskab til at afbøde eventuelle negative konsekvenser af forskningen. Som det belyses nedenfor, er det dog ikke altid muligt eller forskningsmæssigt relevant at anonymisere enkeltpersoner eller organisationer. I de næste afsnit belyses hensynet til de involverede organisationer gennem de forskerstuderendes italesættelser af deres håndtering af det forskningsetiske princip anonymisering, og deres formidling af forskningsresultater.

Hensynet til de involverede organisationer

Anonymisering har til formål at reducere eventuelle negative konsekvenser af forskningen for de mennesker, der deltager i den. I kvalitative analyser praktiseres det typisk gennem sløring af deltagernes og organisationernes identitet. Princippet kan afstedkomme dilemmaer i praksis, da det skal afvejes ift. kvalitetskriterier som transparens og den for kvalitativ forskning udbredte praksis med detaljeret formidling af det empiriske materiale.

Dilemmaerne er også aktuelle for de forskerstuderende. Deres overvejelser vedrører bl.a. organisationerne og medarbejderes genkendelighed i de netværk og kommuner, de er en del af, og udfordringen ved at formidle materialet på en fyldig og fagligt interessant måde. Anonymisering ses ikke som en selvfølgelighed af alle, men langt de fleste taler for en anonymiseret formidling af deres empiri (undtagelserne er Lene (IP2) og Louise (FG2)). Deres overvejelser omhandler primært de involverede enkeltpersoner og deltagergrupper, altså mikroetik, eller har deres afsæt der. Anonymisering af en organisation kan ses som en måde, hvorpå deltagernes identitet kan sløres, men hensynet til organisationerne selv italesættes også.

Ift. de mikroetiske overvejelser ser flere af de forskerstuderende det generelt som lettere at sløre deltagernes identitet uden for organisationerne (ekstern anonymitet) end at anonymisere indadtil i organisationerne (intern anonymitet) (Waller et al. 2016; Kristensen 2019). Internt i organisationerne vil deltagerne altid være genkendelige, vurderer flere, da fuld anonymisering ikke bare kan kompromittere faglige krav om gennemsigtighed og detaljerighed i formidlingen, men også da ledere, ansatte og brugere kan have kendskab til, hvem der har deltaget i undersøgelserne (IP1, IP4, IP6, IP7, IP8 og

FG1). Ekstern anonymisering kan dog også volde problemer, hvis de involverede organisationer er kendte eller letgenkendelige.

Anonymisering og hensynet til organisationerne

Hensynet til de involverede organisationer ses både som relevant og udfordrende af flere af deltagerne (IP2, IP3, IP4, IP8 og FG2). Lene er et eksempel på dette.

Anonymisering er ikke en selvfølge inden for den forskningstradition, Lene (IP2) indskrifter sig i. Det er derfor heller ikke hendes valg alene, vurderer hun, men en beslutning der skal træffes i samråd med deltagerne.

Jeg havde tænkt, at jeg skulle snakke med institutionen, med personalet og lederne, om der skulle være noget på en eller anden måde. Men der kunne jeg godt forestille mig, at der bliver den lidt ... Altså, ikke i den indre verden eller i den ydre omverden, men i den mellemliggende verden, der bliver det (genkendelighed) pludselig et issue. Der vil de andre institutioner godt kunne se »nåh, det er der«.

Caseinstitutionerne er endvidere alle kendt af de overordnede ledere, da de har været behjælpelige med at skabe kontakten til dem. Lederne ved med andre ord præcis, hvilke institutioner der er tale om. Dette kan være en udfordring ift. anonymisering og Lenes generelle ambition om ikke at volde ulempe eller skade for de involverede institutioner:

Så det har jeg tænkt over. Genkendelighed kunne være et issue der, helt klart. Især hvis der – hvad der sikkert er – er nogle kampe om, hvilke institutioner der er gode osv. Når man er fem-seks institutioner sammen og i øvrigt i en proces, hvor man bliver lagt sammen og på forskellig vis bliver kørt rundt med, så er der sandsynligvis noget der. Det har jeg i hvert fald oplevet i et andet projekt, jeg har lavet, hvor der var flere institutioner inden for det samme netværk. Der var helt klart nogle ting, når de var sammen.

Lene taler her institutionerne og således det mesoetiske niveau frem. Der er konkret tale om hensynet til de involverede institutioners status og omdømme i de lokale institutionsnetværk, de er en del af, og risikoen for at stille dem ringere ift. eksterne omprioriteringer og nedskæringer. Hensynet til de konkrete institutioner skal derfor, vurderede hun, overvejes i formidlingen af hendes arbejde.

De organisationer, der indgår i forskningen, kan i forlængelse af dette ses som sårbare ift. deres omdømme, interesser og fremtidige virke. Selvom de ofte er ressourcestærke og må formodes at kunne tage til genmæle ved publiceringen af eventuelt udfordrende eller ufordelagtige resultater, kan de også

ses som potentielt sårbare. Det gælder også, hvis enkeltpersoner eller gruppers kritiske udsagn kan ledes tilbage til organisationerne.

Kendte og letgenkendelige organisationer

Flere af de organisationer, der deltager i de forskerstuderendes projekter, er kendte eller let genkendelige aktører på deres område. Andre vil gerne øge deres synlighed gennem deres deltagelse i projekterne eller på anden vis udnytte det strategisk. De omtaler derfor forskningssamarbejdet og forsknings- og udviklingsprojekterne på deres hjemmesider og i andre offentlige sammenhænge. Dette kan, sammen med den lette adgang til viden via internet-søgninger, gøre det svært at anonymisere organisationerne, og dermed også deres ansatte, brugere og pårørende.

Anne (FG1) er en af de forskerstuderende, der har skullet håndtere sådanne udfordringer. Den hovedorganisation, hun samarbejder med, omtaler forskningsprojektet på deres hjemmeside, men ikke de konkrete institutioner, hun udfører sine undersøgelser i:

[Hovedorganisationen] har skrevet (på deres hjemmeside), at de er med i det her udviklingsprojekt. Der står ikke, at de så er med i min undersøgelse, men det giver jo sig selv, at hvis man på den ene eller anden måde ... Der kommer jo til at stå i min afhandling, at jeg er en del af det her overordnede forsknings- og udviklingsprojekt, fordi det er en del af den kontekst, man skal forstå det, jeg laver, i.

Hendes bekymring omhandler primært institutionernes brugere og ansatte, som hun har lovet ekstern anonymitet. De ville kunne blive genkendt på grund af institutionernes offentlige omtale af projektet. Hun vurderer samtidig, at hun har et særligt ansvar over for brugerne, en gruppe socialt sårbare borgere.

Peter (IP4) har en lignende udfordring, idet hans empiriske undersøgelser omhandler en særlig gruppe af unge borgere i nogle lokalt, letgenkendelige institutioner. Institutionernes deltagelse i undersøgelsen er samtidig kendt på institutionsområdet og i kommunen. Hans overvejelser omhandler både hensynet over for de involverede institutioner og deres ansatte og brugere, altså både meso- og mikroetiske forhold. Da hans arbejde er kritisk ift. institutionernes praksis, forsøger han at afbøde de potentielle ulemper ved være særligt omhyggelig i sin formidling af det.

Flere af de forskerstuderende tilstræbte at anlægge et kritisk perspektiv. De var opmærksomme på de mulige negative konsekvenser af deres arbejde for de fagprofessionelle og organisationerne, ift. politiske omprioriteringer og nedskæringer, der ville kunne reducere eller overflødiggøre bestemte professionsgruppers og institutioners arbejde (IP1, IP2, IP4 og IP8), altså makroetiske forhold, og deres omdømme. Flere ville samtidig gerne skabe viden, der

er af gavn for de konkrete velfærds- og indsatsområder, deres forskning omhandler (IP1, IP2, IP4, IP5, IP6 og IP8). Dette afstedkom bl.a. overvejelser om deres skriftlige og mundtlige formidling, og hvordan de bedst kunne håndtere dilemmaer omkring anonymisering og genkendelighed af enkeltpersoner, deltagergrupper og organisationer, samtidig med at de skabte god, redelig og, når relevant, kritisk forskning.

Mesoetisk kompleksitet

De forskerstuderende beskæftiger sig som tidligere nævnt med problematikker inden for centrale velfærdsområder som uddannelsesområdet, børne- og ungeområdet, og social- og beskæftigelsesområdet. Disse kan alle karakteriseres som politiserede felter, idet de er genstand for offentlig og politisk interesse og er præget af magtkampe mellem forskellige aktører. Set i et forskningsetisk perspektiv har de forskerstuderende derfor et særligt etisk ansvar over for de involverede parter i deres forskning (jf. SSF 2002; Bryman 2012). I perioder med politiske og økonomiske omprioriteringer kan der, som dele af analysen også antyder, være meget på spil for de involverede organisationer og fag- og professionsgrupper. Disse kampe kan både foregå lokalt og nationalt inden for de enkelte indsats- og institutionsområder.

På et mesoetisk niveau fordrer dette en opmærksomhed omkring de enkelte organisationer og fagprofessioners velfærd og den politiske virkelighed, de er en del af, gennem hele undersøgelsesprocessen. Det vil sige en opmærksomhed omkring deres omdømme og interesser samt de konsekvenser, positive som negative, forskningen kan have for dem. Det er, som analysen antyder, ikke muligt at kategorisere organisationerne og fagprofessionerne entydigt på forhånd. Selvom de er formelt organiserede enheder, der må antages at være ressourcestærke og handledygtige, kan de også være sårbare ift. interne og eksterne forhold. De må samtidig antages alle at kunne blive udfordret eller lide skade i forbindelse med deres deltagelse i forskningsprojekter og ved publiceringen af disse. Med inspiration fra Lancaster (2017) og Alvesalo-Kuusi & Whyte (2018), der på forskellig vis vægter et syn på forskningsdeltageres praksis som heterogen og foranderlig, vil jeg derfor argumentere for, at organisationerne og fagprofessionerne som udgangspunkt både må ses som potentielt ressourcestærke og potentielt sårbare.

I forhold til de konkrete organisationer og fagprofessioner, der deltager i forskningsprojekter, er det samtidig vigtigt at være opmærksom på, hvordan de deltager, og hvilke interesser de kan have i dette. For organisationernes vedkommende kan de fx både være genstand for forskningen, aktive deltagere i den og medfinansierer. De kan endvidere have særlige interesser i forskningen og dens udfald, og forsøge at påvirke den (Bell & Bryman 2007; Alvesalo-Kuusi & Whyte 2018). Deres rolle i forskningsprojekterne kan således være flertydig. Organisationerne udgør en heterogen gruppe og fordrer som sådan en kritisk reflekteret og differentieret forskningsetisk tilgang.

Tilbage er spørgsmålet om balancering af hensynet til de involverede organisationer og professioner på den ene side og formidlingen af kritisk forskning på den anden. Her lægger bl.a. Atkinson & Hammersley (2007) som nævnt op til en kombination. Kritisk forskning skal være mulig, samtidig med muligheden for fremtidig forskning på det givne område ikke ødelægges. Der er imidlertid også situationer, hvor hensynet til organisationerne og fagprofessionerne må tilsidesættes (Bell & Bryman 2007). Det gælder særligt i tilfælde, hvor forskerne identificerer kriminelle eller andre typer af problematiske forhold, eller forskning, der netop har som formål at undersøge dette (Alvesalo-Kuusi & Whyte 2018). Formidlingen af sådanne forhold kan både være af forskningsmæssig og bredere samfundsmæssig interesse. De mesoetiske hensyn skal derfor konsekvent afvejes ift. hensynet til forskningen og til samfundet som helhed.

Konklusion

I denne artikel har jeg introduceret og diskuteret begrebet mesoetik samt fremanalyseret de forskerstuderendes praksis og oplevede dilemmaer ift. dette. Undersøgelsen har taget udgangspunkt i det historisk centrale og fortsat udbredte forskningsetiske princip; hensynet til de berørte parter. Dette princip vedrører typisk mikroetiske forhold (hensynet til enkeltpersoner) og suppleres med makroetiske overvejelser (særligt forskningens positive og negative konsekvenser for samfundet). Begrebet mesoetik supplerer disse forskningsetiske perspektiver ved eksplicit at fokusere på hensynet til de involverede organisationer og fag- og professionsgrupper. Det vedrører hensynet til disse formelt organiserede aktørers omdømme, interesser og fremtidige virke.

Selvom de forskerstuderendes fortællinger primært handlede om mikroetiske og makroetiske forhold, gjorde de sig også overvejelser over mesoetiske forhold og udfordringer og dilemmaer ved at praktisere dette. Som analysen illustrerer, kan hensynet til de involverede fag- og professionsgrupper bl.a. praktiseres ved at anlægge et særligt forskningsperspektiv, hvor de fagprofessionelles handlinger og betydningstillæggelser udgør hele eller en vigtig del af undersøgelseernes fokus. Hensynet kan endvidere praktiseres gennem kontekstualiserede analyser, hvor de fagprofessionelles handlerum og dets kompleksitet fremanalyseres. For nogle af deltagerne implicerede dette formuleringen af en forskningsmæssig modpol til det, de italesatte som dominerende faglige og politiske positioner på deres forskningsområde, altså en kritisk informeret tilgang.

De forskerstuderendes håndtering af hensynet til de involverede organisationer blev analyseret med afsæt i deres fortællinger om deres håndtering af det forskningsetiske princip anonymisering og formidlingen af deres forskning. De forskerstuderendes fortællinger omhandlede både hensynet til enkeltpersoner og deltagergrupper og hensynet til de involverede organisationer, altså mikro- og mesoetiske forhold. Deres overvejelser omkring anony-

misering af organisationerne vedrørte både organisationerne som helhed, at undersøge deres virke uden at gøre skade, og et ønske om at sikre de involverede menneskers eksterne anonymitet. En af udfordringerne ved at praktisere anonymisering på mesoniveau omhandlede kendte og letgenkendelige organisationer og den lette adgang til viden via internettet. Graden af anonymisering blev her diskuteret ift. kvalitetskriterier som gennemsigtighed og den udbredte prioritering af detaljeret formidling af empirisk materiale inden for den kvalitative forskning.

Et andet centralt tema vedrørte formidlingen af kritik af organisationernes og fag- og professionsgruppernes praksis uden at kompromittere disse. Som det blev udfoldet i artiklens diskussion, skal hensynet til aktørerne også vurderes ift. hensynet til forskningen og til samfundet som helhed, og hvordan det der kan bruges til at skabe grundlag for indsigt, kritik og handling. Her er tale om en balanceakt mellem forskningsmæssige interesser og etiske hensyn i forskning om politiserede emner på områder, der ofte er genstand for politisk og offentlig opmærksomhed, og hvor de involverede organisationer og fag- og professionsgrupper både er aktører og interessenter.

Ved inddragelsen af mikro- og makroetiske overvejelser rettes opmærksomheden sammenfattende mod etiske hensyn og udfordringer ift. hhv. forskningsdeltagerne og samfundet, samt forskningens formål og bidrag til samfundet og dets borgere. Begrebet mesoetik kan i tillæg til disse bidrage med at skabe opmærksomhed omkring og undersøge de særlige etiske udfordringer og dilemmaer, der kan forekomme i undersøgelser med, i og om organisationer og fag- og professionsgrupper. Ved at anlægge et mesoetisk perspektiv skabes en tilgang til bedre at kunne forstå og håndtere de positive og negative konsekvenser, forskningen kan have for disse for sociologien og socialvidenskaben centrale forskningsområder.

Noter

1. Jeg vil gerne takke de to anonyme fagfællebedømmere og redaktionen for deres gode, kritisk-konstruktive kommentarer til den tidligere version af artiklen.
2. Dette antages at skyldes, at de forskningsetiske retningslinjer ikke længere skal inddrages i ansøgninger ved forskningsrådet. Idet retningslinjerne omhandler nogle af de mest udbredte forskningsetiske principper i social- og samfundsvidenskaberne inddrages de også her.
3. Undersøgelsen blev foretaget i forbindelse med forskningsprojektet »Forskerstuderendes forskningsetiske praksis«, der udføres fra december 2016 til januar 2019. Projektet har til formål at bidrage med ny viden om forskningsetik og danske forskerstuderendes forskningsetiske praksis.
4. Termen »organisation« bruges her som overordnet begreb for organisationer, forvaltningsenheder, afdelinger, institutioner og virksomheder. I analysen konkretiseres det, hvilke typer der er tale om.
5. Termerne 'fagprofessionelle' og 'fagprofessioner' bruges herefter som samlende termer for fag- og professionsgrupper.

Referencer

- Alvesalo- Kuusi, A. & Whyte, D. 2018: »Researching the Powerful: A Call for the Reconstruction of research Ethics«. *Sociological Research Online*. Vol. 23, No. 1, p.p. 136-152.
- Alvesson, M. 2003: »Beyond Neopositivists, Romantics, and Localists: A Reflexive Approach to Interviews in Organizational Research«. *Academy of Management Review*. Vol. 28, No.1, p.p. 13-33. <https://doi.org/10.5465/amr.2003.8925191>
- American Sociological Association 2008 [1999]: *Code of Ethics and Policies and Procedures of the ASA Committee on Professional Ethics*. Washington D.C.: American Sociological Association.
- Andersen, H. 2017: *Forskningsfrihed. Ideal og virkelighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Atkinson, P. & Hammersley, M. 2007: *Ethnography: Principles in Practice*. Abingdon: Routledge. 3rd ed.
- Bell, E. & Bryman, A. 2007: »The Ethics of Management Research: An explorative Content Analysis«. *British Journal of Management*, Vol. 18, p.p. 63-77. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2006.00487.x>
- Bovbjerg, T., Janfelt, M. og Keller H.D. 2013: »Arbejdsmiljø og karriere – to ph.d.-udfordringer«. *Dansk Universitetspædagogisk Tidsskrift*. Vol. 8, nr. 15, p.p. 6-16.
- Brinkmann, S. 2015: »Etik i en kvalitativ verden«. I: Brinkmann, S. & Tanggaard, L. red.: *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag. P.p. 463-479. 2. udg.
- British Sociological Association 2017: *Statement of Ethical Practice*. www.britisoc.co.uk. Accessed May 5th 2017.
- Bryman, A. 2012: *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press. 4th ed.
- Bryman, A. & Cassell, C. 2006: »The researcher interview: a reflexive perspective«. *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal*. Vol. 1, No 1, p.p. 41-55. <https://doi.org/10.1108/17465640610666633>
- Bøgelund, P. & Kolmos, A. 2013: »Ph.d.-vejledning i et akademisk, markedsdrevet og samfundsforandrende perspektiv«. *Dansk Universitetspædagogisk Tidsskrift*. Vol. 8, nr. 15, p.p. 99-111.
- Crow, G., Wiles, R., Heath, S. & Charles, V. 2006: »Research ethics and Data Quality: The Implications of Informed Consent«. *International Journal of Social Research Methodology*. Vol. 9, No. 2, p.p. 83-95. <https://doi.org/10.1080/13645570600595231>
- Cunliffe, A.L. 2003: »Reflexive inquiry in organizational research: Questions and possibilities«, *Human Relations*. Vol. 56. No. 8, pp. 983-1003. <https://doi.org/10.1177/00187267030568004>
- Danneskiold-Samsøe, S. 2018: »Antropologi og sociale problemer«. *Tidsskriftet Antologi*. Nr. 77. P.p. 5-24.
- European Commission 2010: *Guidance Note for Researchers and Evaluators of Social Sciences and Humanities Research*. Brussels: The European Commission.
- Ferdinand, J., Pearson, G., Rowe, M. & Worthington, F. 2007: »A different kind of ethics«. *Ethnography*. Vol. 8, No. 4, p.p. 519-543. <https://doi.org/10.1177/1466138107083566>
- Grønning, A. 2017: »Sensitivt digitalt medieindhold: at undersøge fostre på Facebook«. I: Drotner, K. & Iversen, S.M. (red.): *Digitale metoder. At skabe, analysere og dele data*. Frederiksberg: Samfundslitteratur. P.p.185-203.
- Guillemin, M. & Gillam, L. 2004: »Ethics, reflexivity and »ethically important moments« in research«. *Qualitative Inquiry*. Vol. 10. No. 2, pp. 261-280. <https://doi.org/10.1177/1077800403262360>

- Halkier, B. 2016: *Fokusgrupper*. Frederiksberg: Samfundslitteratur. 3. udg.
- Hartlev, M. 1996: »Forskningsetik og individets beskyttelse«. I: Hartlev, M. (red.): *Den gode samfundsforsker – om etik i samfundsforskningen*. København: Akademisk Forlag. P.p. 19-32.
- Hastrup, K. 2009: »Videnskabelig praksis. Det etiske felt i antropologien«. I: Hastrup, K. (red.): *Mellem mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik*. København: Hans Reitzels Forlag. P.p. 9-29.
- Jeanes, E. 2016: »Are we ethical? Approaches to ethics in management and organization research«. *Organization*. July – Online before print, p.p. 1-24.
- Jensen, K.K., Whiteley, L. and Sandøe, P. (ed.) 2018: *RCR – A Danish textbook for courses in Responsible Conduct of Research*. Department of Food and Resource Economics. Copenhagen: University of Copenhagen. 3rd ed.
- Kristensen, C.J. 2019: »Forskningsetik i samfundsvidenskaberne«. I: Kristensen, C.J. & Husain, M.A. (red.): *Metoder i samfundsvidenskaberne*. Frederiksberg: Samfundslitteratur. 2. udg. P.p. 77-94.
- Kvale, S. 1999: »Forskere i lære«. I: Nielsen, K. & Kvale, S. red.: *Mesterlære. Læring som social praksis*. København: Hans Reitzels Forlag. P.p. 178-195.
- Kvale, S. og Brinkmann, S. 2015: *Interview. Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. København: Hans Reitzels Forlag. 3. udg.
- Lancaster, K. 2017: »Confidentiality, anonymity and power relations in elite interviewing: conducting qualitative policy research in a politicised domain«. *International Journal of Social Research Methodology*. Vol. 20, No. 1, p.p. 93-103. <https://doi.org/10.1080/13645579.2015.1123555>
- O'Reilly, M. & Kiyimba, N. 2015: *Advanced Qualitative Research. A Guide to Using Theory*. London: Sage.
- Saltmarsh, S., Sutherland-Smith, W. & Randell-Moon, H. 2011: »Best Foot Forward, Watching Your Step, Jumping in with Both Feet, or Sticking Your Foot in it?«. *Qualitative Research Journal*. Vol. 11, no. 2, p.p. 48-62. <https://doi.org/10.3316/QRJ1102048>
- Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd (SSF) 2002: *Vejledende retningslinier for forskningsetik i samfundsvidenskaberne*. København: Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd.
- te Riele, K. 2013: »Formal frameworks as resources for ethical youth research«. In: te Riele, K. & Brooks, R.: *Negotiating Ethical Challenges in Youth Research*. Abingdon: Routledge. P.p. 3-15.
- Undervisnings- og Forskningsministeriet 2015: *Den danske kodeks for integritet i forskning*. København: Forsknings- og Undervisningsministeriet.
- U.S. Department of Health and Human Services (1979): *The Belmont Report: Ethical principles for the protection of human subjects of research*. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.
- Vedel-Petersen, J. 1996: »Samfundsvidenskabelig forskningsetik«. I: Hartlev, M. (red.): *Den gode samfundsforsker – om etik i samfundsforskningen*. København: Akademisk Forlag. P.p. 45-51.
- Waller, V., Farquharson, K. & Dempsey, D. 2016: *Qualitative Social Research. Contemporary Methods for the Digital Age*. London: Sage.
- Wiles, R., Crow, G., Heath, S. & Charles, V. 2006: »Researching researchers: lessons for research ethics«. *Qualitative Research*. Vol. 6, No. 3, p.p. 283-299. <https://doi.org/10.1177/1468794106065004>